

“АПОКРЫСІС” (1597) ХРЫСТАФОРА ФІЛАЛЕТА: СТЫЛЁВА-ЖАНРАВАЯ СПЕЦЫФІКА ПАЛЕМІЧНАГА ТВОРА

В статье уделяется внимание жанрово-стилистическим и композиционным особенностям “Апокрисиса” как литературного произведения. Рассматривается традиционный средневековый характер и барочные черты полемического памфлета. В статье также определяется художественная структура, ее фольклорные элементы, особенности творческого метода автора.

In this article the attention is paid to genre-stylistic and compositional peculiarities of the “Apocrisis” as a literary work. The traditional middleaged character and baroque features of the polemical pamphlet are considered in it. The art structure, folklore elements, of the authors peculiarities are also determined.

“Апокрысіс альбо отповедь на книжны о соборе берестейском” быў выдадзены ў 1597 г. пад псеўданімам Хрыстафор Філалет. Кніга была напісана ў адказ на ананімна выдадзены “Synod Brzeski”, або “Описание и оборона събору руского берестейского”. Йохер і І. Крашэўскі – першыя з даследчыкаў, якія палічылі аўтарам “Апокрысіса” М. Смятрыцкага. Але і М. Каяловіч і І. Малышэўскі адзначалі, што стыль твора не М. Смятрыцкага. Аўтар другой гіпотэзы І. Сцябельскі адзначаў, што аўтарам быў нехта Хрыстафор Бронскі. Польскі даследчык Ю. Трэцяк лічыў, што за псеўданімам Хрыстафор Філалет стаіць вядомы дзеяч, сакратар караля Стэфана Баторыя паляк-пратэстант Марцін Бранеўскі. Але вядома, што ён памёр у 1593 г. Таму больш прызнанай з’яўляецца гіпотэза ўкраінскага даследчыка П. Яроменкі, які адзначаў, што Ю. Трэцяк памыліўся толькі ў тым, што палічыў аўтарам кнігі не таго Бранеўскага. Пакінуў след у гісторыі яшчэ адзін Марцін Бранеўскі. Менавіта яго прозвішча ў дачыненні да “Апокрысіса” называў уніяцкі публіцыст Леў Крэўза.

Некалькі гіпотэз існуе наконт аўтара перакладу “Апокрысіса” на старабеларускую мову, выдадзенага ў Астрозе ў 1598 г. Згодна з першай – аўтарам перакладу з’яўляецца Хрыстафор Філалет. Найбольш верагоднай з’яўляецца гіпотэза С. Голубева, які лічыў перакладчыкам Клірыка Астрожскага. Найбольш пераканаўчым аргументам можна лічыць той факт, што ў старабеларускім варыянце твора ёсць рэмінісцэнцыі з памфлета аб “разбойніцкай фларэнцыйскай уніі” Клірыка Астрожскага, выдадзенага ў Астрозе літаральна праз некалькі месяцаў пасля “Апокрысіса”. Перакладчык мог быць знаёмы з творам Клірыка толькі па рукапісах, што падмацоўвае гіпотэзу С. Голубева пра аўтарства перакладу. У “Апокрысісе” раскрыўся талент Хрыстафора Філалета як сапраўднага майстра слова, высокага інтэлектуала, які добра валодае рознымі прыёмамі палемічнага дыялога.

Па жанры гэта палемічны памфлет, у якім удала спалучаны элементы розных жанраў і стыляў. Кампазіцыйна твор складаецца з “эпіграмы”, прысвячэння, прадмовы да чытача, 30 раздзелаў, аб’яднаных у 4 часткі, заключэння. Кожны элемент кампазіцыі нясе сваё канкрэтнае прызначэнне, раскрываючы асноўныя ідэі твора.

Кніга пачынаецца з “эпіграмы”, напісанай сілабічным вершам:

Почто новых вещей вѣдѣти желаете,
нову вещь, мене имѣя, презираете?
Отвѣт к римляном православных содержаще,
иже егда прежде вѣру цѣлу имяще.
И не униженны отец преданіа,
все бяху тогда желающе молчаніа.
Ныне, егда повинных в всѣх створяют,
писаніем же и властію попирают
Вѣру. И, не хотя по нужди глаголати,

Многу на клеветы вькратцѣ отвѣщати.
 Купи, читай, разъсуждай, брате и тщателю,
 повинни ли, повѣжд, се к благодателю?
 Превышному с покаяніем вьзвратятся,
 узриши ли, яко неповинни явятся?
 Желателнаго приклоненія по тебѣ
 и любовныя же помощи чают себѣ.
 Аминь.

(Філалет 1882, 1004–1006*).

“Асаблівасцю гэтага верша, – адзначаў В.М. Ператц, – з’яўляецца тое, што ў ім цэзура не супадае з канцом слоў, гэта надае яму некаторую няўключнасць” (Ператц 1900, 78). “Эпіграма” адыгрывае дыдактычна-асветніцкую ролю. Памфлет прысвечаны вядомаму дзеячу Вялікага княства Літоўскага Яну Замойскаму. Як і П. Скарга, Філалет лічыць, што яго імя абароніць кнігу ад поўнага знішчэння. Пісьменнік стварае не матэрыяльны вобраз, а сімвал, які павінен мець значэнне для прадстаўнікоў розных канфесій. Прысвячэнне канцэнтруе асноўныя ідэі аўтара.

У “Предмове до чителника” пісьменнік звяртаецца непасрэдна да чытача, раскрывае перад ім асноўныя мэты напісання “Апокрысіса” – адказаць на паклёп, “для затканья уст противником” і “оказанье невинности нашей” (Слп. 1014). “Цѣль, до которого въ той отвѣди мѣримо, тотъ нашей а выроченья стороны противной, которая ся плохо, нерозмыслне, безъ причины мимо вѣдомость всей братіи, до отданья послушенства отцу папѣжови Римскому поквапила; которую тотъ писаръ помененыхъ о сенодѣ книжокъ обмовяетъ, на насъ вину валячи, намъ старожитной релѣи Греческой людемъ упоръ, небаченье, грѣхъ противъ Богу, непослушенство противъ помазанцеви его, сѣянье межи братьею ростыркоть, згоды и милости згоженье, правды и дорогъ збавеныхъ занедбанье, сенодовъ розрыванье, непорядокъ, слѣпоту, нестатокъ, глупство, блюзненье, смѣлость и вшетечность безбожную, а згола все, што ядовитая слинка до устъ принесла, приступаючи (Слп. 1014). У прадмове Філалет знаёміць з будовай твора і спадзяецца, што чытач будзе да канца “споров наших добрым судією”. Л.А. Сафронава слухна заўважыла: “Пісьменнік не мог адразу ўпусціць чытача ў выдуманы свет, пакінуць яго адзін на адзін са складанай сімволікай ці лагічнымі пабудовамі, з часта старанна зашыфраваным паводле эстэтычных патрабаванняў ідэйным зместам. Ён не мог дазволіць чытачу паглыбіцца ў чытанне, не паставіўшы перад ім “звышзадачу”, не даўшы яму тлумачэння таго, што трэба будзе адкрыць у кнізе” (Софронова 1981, 132).

Першая частка кнігі прысвечана падзеям Берасцейскага сабора. Яна змяшчае ў сабе лісты, граматы і некаторыя іншыя сведчанні тых падзей. Абароне тых, хто выступае супраць уніі, адведзена другая частка “Апокрысіса”. Трэцяя частка цалкам закрывае асноўны дагматычны прынцып уніі – папскае адзінаўладдзе. У чацвёртым раздзеле вучоны-тэолаг разважае над пытаннем гістарычнага і юрыдычна-прававога аспектаў існавання праваслаўя. Этыкетным элементам кнігі была малітва-пасляслоўе, звычайна свабодна выкладзеная. Не адыходзіць ад гэтага прынцыпу і Філалет.

Палеміст удала нанізвае вобразы адзін на другі, ствараючы з іх цэлы ланцужок. Як слухна зазначыў акадэмік Д.С. Ліхачоў, “спалучэнне падобных параўнанняў пазбаўляе іх канкрэтнасці, не дазваляе ўвазе чытача затрымацца на іх пачуццёвым баку, сцірае ўсе відавочныя адрозненні, захоўвае

* Старабеларускі тэкст “Апокрысіса” цытуецца па выданню РИБ. Памятнікі полемиической литературы. СПб., 1882. Т. 7. Кн. 2. Слп. 1006–1608. Далей цытаты будуць падавацца па гэтым выданні ў дужках з пазначэннем слупка.

толькі самае агульнае і абстрактнае і адначасова пакідае ў чытача адчуванне значнасці таго, пра што ідзе размова, ставіць стылістычны акцэнт на тым, што сінанімічна паўтараецца" (Лихачев 1979, 115). "Нехай бог і людзі богобойныя судзя! – нехай тыя разознавают, гдѣ ся барзѣей оказует милость оная терпеливая, досады относячая и ближнему недостатки покрываючая! Нехай уважаюь, гдѣ барзѣй мает мѣсце, милость оная добротливая, складне ужитая, мощная, лютослива" (Слп. 1666).

Багата мова твора рытарычнымі пытаннямі, што звернуты як у бок чытача, так і апанента "дѣпеса". "Пытаю его що если то правда, што твердит бискуп Римскій над всего свѣта костели и бискупы зверхности уживал?.. Пытаю: чому на константинопольском и халкидонском синодѣ границы парafen суть описалы?.. Пытаю: чому до папезов римских апеляціе были заборонены?.." (Слп. 1454–1462). Вялікая колькасць рытарычных пытанняў, нанізаных адно на адно, робіць твор больш вострым і дазваляе адысці ад простага інфармавання. Такі прыём абуджае ў чытача жаданне думаць і разважаць над пытаннямі, пастаўленымі палемістам. "Паўтараемыя формулы і сітуацыі выкліканы патрабаваннямі літаратурнага этыкету, – падкрэслівае Д.С. Ліхачоў, – але самі па сабе не з'яўляюцца шаблонамі" (Лихачев 1979, 96).

Сустрэкаецца ў памфлеце анафара "аза" (польск. аза), якая садзейнічае стварэнню эмацыянальна-напружанай атмасферы. "Аза, мои милые визнавци, на томъ листрикійскомъ Флоренскомъ синодѣ о такихъ визнаваняхъ снилося кому зъ Грековъ" (Слп. 1332); "Аза бы зась тотъ дѣпись, на чужую скуру беспечне грѣшити и блудити позволяючий" (Слп. 1240). Такі прыём вельмі часта выкарыстоўваўся ў палеміцы, асабліва калі аўтару неабходна было спыніць увагу чытача на тым ці іншым месцы. Ім карысталіся Клірык Астрожскі, Мялецій Смятрыцкі, Лявонцій Карповіч і іншыя палемісты. Часта ад маналога Філалет пераходзіць на дыялог з аўтарам "Synodu", што таксама абвастрае палеміку: "...напередъ пытаю тя, мой милый дѣписе", "...уважай, дѣписе, слова..." (Слп. 1274) і г. д.

Пісьменнік шырока ўжывае і прыём пытанняў-адказаў: "Слышишь же ту, дѣписе? А гдѣ жь ту твои з всего Христианства до Риму апеляции? А гдѣ жь тутъ оная твоя правда, же правиломъ церковнымъ тыя апеляции до Риму суть обставлены? Змолимъ подобно, же то не церковные правила, которые цесари постановили? Але хтожъ ся въ томъ съ тобою згодить? Нихто! Хиба небачный" (Слп. 1496).

Філалет часта карыстаецца алегарычнымі сродкамі для абароны сваіх ідэй. Байкі і прытчы дазваляюць адысці ад сухога выкладання матэрыялу. Так, напрыклад, аўтар "Апокрысіса" расказвае прытчу пра святога айца, які паміраючы маліў пра выратаванне ўласнай душы. Яго памагатыя ніяк не маглі зразумець яго дзеянняў. Яны супакойвалі яго і гаварылі, што ў яго ёсць ключы ад царства нябеснага, якімі той зможа адкрыць царства і для сябе. На што мудры чалавек запыгаўся, якое права мае прадавец на праданы тавар, і пачуў у адказ: "Ніякае". Тады святы айцец зазначыў: "Небо другимъ продаемъ, небо собѣ стратилемъ" (Слп. 1624). Палеміст кідае ў бок сваіх ідэйных праціўнікаў, што спачатку трэба быць бязгрэшным самому, а ўжо потым дбаць пра выратаванне душы іншых.

Скрыты, патаемны сэнс можна знайсці ў байцы пра Ваўка і Лісіцу, якія разам збіраліся на паляванне. Калі ж паўстала пытанне пра падзел здабытага, Воўк адказаў: "...што будет тое, то нехай будетъ мое, а што будет мое и твое, я зымъ обое" (Слп. 1074). Філалет з іроніяй зазначае, што тое ж чакае і праваслаўных пасля прыняцця уніі. Зварот да фальклору, увядзенне ў тэкст приказак і прымавак накіраваны на выкрывццё праціўніка: "...зе злого торгу – з ушима дадому" (Слп. 1608), "...то тые не грѣшат и будут

вымовлены, которые ведлуг твоего непевного писмо, потурчаючиими бесур-манят" (Слп. 1173) і інш.

Як сапраўдны мастак слова аўтар аздоблівае памфлет афарыстычнымі выслоўямі, трапна характарызуячы ўчынкі людзей, з якімі вядзе палеміку. Часта выкарыстоўвае прыём *argumenta ad personam*. Нізкі маральны ўзровень некаторых касцельных дзеячаў выкрываецца з дапамогай іранічных выслоўяў: "...же коли у клепана хто озмёт, як у волка забрал" (Слп. 1524), "...бы был папѣж римский... в чужее жниво серпа своего не впускал" (Слп. 1548), "...барзо пыха клепанов гору вынесла" (Слп. 1524), "...не прошу того о лупину, хто ми ядерко берёт, а подобно, для одержанья ядерка, мение был ся ему з лупиною дорожил" (Слп. 1166) і г. д. Да тых, хто прыняў унію, Філалет звяртаецца: "...якож людем в очи смотрѣти смѣете" (Слп. 1178), "...присягли бы били, же уже Бога за ноги ухватили" (Слп. 1158) і інш. Прымаўкі і выслоўі дапамагаюць падкрэсліць палітычную заостранасць кнігі і ўказаць на іронію ў адрас апанентаў.

Удала спалучаючы элементы розных стыляў, пісьменнік-палеміст стварае, такім чынам, твор, зразумелы не толькі прадстаўнікам вышэйшых колаў, але і менш адукаваным людзям. "Для пісьменніка барока ўжо неда-статкова, каб яго твор чытаўся "выбранымі", – заўважае У.Г. Кароткі, – таму ён аб'ектыўна імкнецца да пашырэння камунікатыўнай сферы, кола адрасатаў, якія павінны хаця б умець чытаць кнігі і разумець іх" (Кароткі 1987, 115). Спалучэнне розных кампанентаў з'яўляецца вельмі гарманічным і не змяняе якасцей і значэння твора. Прастамоўе арганічна ўплецена ў кантэкст і часта адыгрывае ролю сінонімаў пры азначэнні пэўных асоб ці з'яў: "...жовтобрух луцкій владыка" (Слп. 1316), "...мерзеная панованья хуть" (Слп. 1500), "...папеский похлѣбца" (Слп. 1388), "...смердячая римских епископов гордость" (Слп. 1500) і г. д. Д.С. Ліхачоў зазначаў, што пісьменнік "...для вызначэння той ці іншай з'явы і ставіць побач некалькі сінонімаў, роўных адзін аднаму. У выніку ўвагу чытача прывабляюць не адценні і адрозненні ў значэннях, а тое самае агульнае, што ёсць паміж імі" (Лихачев 1979, 114).

Стыль выказвання змяняецца ў залежнасці ад адрасата. Звяртаючыся да Яна Замойскага, аўтар надае тэксту элементы высокага стылю, прасякнутыя павагай да канцлера: "Жалосная речь – терпѣти утискъ отъ выш-шого, жалоснѣйшая – отъ ровного, найжалоснѣйшая – отъ подлѣйшого" (Слп. 1800), альбо "...ужалтеся для Бога, над отчиною сполною! Уважте кондицію её инакшую миж иных королевствъ, въ которыхъ огонь внутренней войны и до того часу не есть угашеный" (Слп. 1800).

Зусім іншым становіцца стыль памфлета, калі размова ідзе з ідэалагічнымі праціўнікамі аўтара памфлета. Ён не толькі не абмяжоўваецца прастамоўем, але і ўжывае лексічныя вульгарызмы, адкрыта абражаючы апанентаў. Іронія і сарказмам напоўнена і гісторыя пра Кірылу Цярлецкага: "з меньшихъ речій snadне судити о болшихъ...", "...якая причина, якій справа, такой тежъ и skutok", "не всѣ бискупы суть бискупами" (Слп. 1758–1760). Такая інтанацыя захоўваецца і ў адносінах да каталіцкіх дзеячаў: "...дворъ Римскій не проситъ о овцу, або не маеть ся до овцы безъ волны" (Слп. 1740), "...хто щепит винницу, а зъ овоцу ён не ясть? Кто пасеть чреду, а млека ён не поживае?" (Слп. 1746), "...овца каждая христова голосу Его слухати, а отъ противного утекати мусить" (Слп. 1548) і інш. Яшчэ адна з адметнасцей стылістычнай афарбоўкі датычыцца выдання на старажытна-беларускай мове: насычанасць тэксту паланізмамі, адной з прычын чаго можна лічыць пераклад з польскай мовы ў вельмі кароткі тэрмін, альбо спецыяльнае іх ужыванне з мэтай пашырыць кола чытачоў.

Такім чынам, жанравая спецыфіка "Апокрысіса" вызначаецца перш за ўсё ўдалым спалучэннем сярэдневяковых традыцый і элементаў барока. Твор стаў адным з першых сапраўдных узораў высокаінтэлектуальнай палемічнай літаратуры.

Короткий В. Г. Творческий путь Мелетия Смотрицкого. М., 1987.

Лихачев Д. С. Поэтика древнерусской литературы. М., 1979.

Перетц В. Н. Историко-литературные исследования и материалы: В 2 т. СПб., 1900. Т. 1.

Софонова Л. А. Польские старопечатные предисловия XVI–XVII вв. (Литературные и филологические функции) // Русская старопечатная литература (XVI – первая четверть XVIII в.): Тематика и стилистика предисловий и послесловий. М., 1981. С. 131–148.

Филалет Х. Апокрисис // РИБ. Памятники полемической литературы: В 3 кн. СПб., 1882. Кн. 2. Т. 7. Слп. 1006–1516.

Паступіла ў рэдакцыю 23.10.2000.

Гуліцкая Таццяна Пятроўна – метадыст Мінскага абласнога інстытута павышэння кваліфікацыі і перападрыхтоўкі кіруючых работнікаў і спецыялістаў адукацыі, саіскальнік кафедры гісторыі беларускай літаратуры. Навуковы кіраўнік – кандыдат філалагічных навук, дацэнт кафедры гісторыі беларускай літаратуры У. Г. Кароткі.

В. А. КАПЦЕВ

МОТИВ СУДЬБЫ В ДРАМАТУРГИИ ИННОКЕНТИЯ АННЕНСКОГО

Рассматривается роль мотива Судьбы в мировоззренческой и поэтической системе Инн. Анненского. Особое внимание уделяется смыслообразующей значимости мотива Судьбы, формам его реализации в оригинальной тетралогии и переводах трагедий Еврипида.

In this work the role of the Fate's motive outlook and political system of In. Annensky is considered. The specific attention is paid to senseformative importance of the Fate's motive and the forms of their realization in his original tetralogy and translations of the Euripides' tragedies.

Мотив Судьбы присутствует как в мировоззренческой системе Инн. Анненского, так и в индивидуальном сознании героев его пьес «Фамира-Кифаред» и «Лаодамия». Судьба является активно действующим началом внешнего мира, таинственным и неизбежным. Писателю более близка пассивная «античная» модель ее признания как Мировой Необходимости, но в своих драматических героях он реализует стремление к внутренней свободе. Каждый последующий образ тетралогии является качественно иной ступенью на едином пути обретения личностью самой себя. Для Инн. Анненского интерес представляет прежде всего не идея, а внутренний мир человека. Ему важно обозначить общность состояния души в различные эпохи. Одной из форм реализации мотива Судьбы является движение (в широком смысле).

Выделим некоторые закономерности, связанные с концептом движения в трагедиях: в женских образах преобладают статические, в мужских – динамические черты; динамика внешнего действия и внутренняя эволюция героя от трагедии к трагедии нарастает и, достигнув своей высшей точки в финальной сцене «Фамиры», возвращается к исходному – внешний круг получает завершение; образная система двух последних трагедий («Лаодамия» и «Фамира») значимо усложняется за счет появления у главного героя/героини двойника, реализующего оппозицию «мужское – женское».

Следует остановиться на некоторых частных моментах «женской» пары более подробно. Интерес представляют изменения пространственного положения героини на протяжении трагедии, причем под пространством подразумевается в первую очередь внутренний мир – «пространство души» – соотношение в нем античного и современного, а также непосредственно механизм действия внешних судьбоносных сил. В данном контексте для «женской» пары доминирующим представляется мотив ожидания вестей, от которых зависит дальнейшая участь героини. Обратим внимание на значимую здесь роль среды. Так, если местом ожидания у обеих героинь является дворец, т. е. ограниченное, замкнутое стенами пространство, то, в свою очередь, ожидаемое ассоциируется с известиями из-за пределов данного

Капцев В. А. Мотив Судьбы в драматургии Иннокентия Анненского // В. А. Капцев. Сб. соч. М.: УИ-ИИО, Сер. 4. Филология. Журналистика. Литература. – 2004. – 133 с. – С. 44–49.